

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIV. ÉVF.

1938. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

Melyik nép nevezte el Pestet *Pest*-nek?

Több ízben megírtam, így legelőször 1910-ben (MNY. VI, 296), azután 1911-ben (Archiv für slav. Phil. XXXII, 102), majd terjedelmesebben 1925—1929-ben (HonfMg. 137—40), hogy Pestet a magyar nép nevezte el *Pest*-nek. A magyarban ugyanis egyes nyelvjárásokban a 'kemencé'-t ma is *pest*-nek hívják, s adataink vannak reá, hogy régen is a *pest* köznévi több nyelvjárásban, esetleg a legtöbb magyar nyelvjárásban köznévi használatú volt. Hogy az idők folyamán miért szorult ki annyi nyelvjárásból, azt nem tudjuk.

Azt is megírtam, — de ez az én kutatásaim előtt is ismeretes volt, — hogy a mi *pest* köznéviünk bolgár-szláv nyelvből került jövevényező. A bolgár-szlávban ugyanis a 'kemencé'-nek *pešto* a neve; a többi szláv nyelvben a szónak ezek a megfelelői: szerb és horvát *pêc* | szlovén *pêc* | tót *pec* | cseh *pec* | szorb *piec* | lengyel *piec* | orosz *pešč*.

A hazai tudomány művelőinek többsége e megállapításomat elfogadta (l. pl. BÁTKY Zs.: M. Népz. Múz. Népr. Oszt. Ért. 1927: 24—5; 1932: 28; PAIS D. jegyzete a SZENTPÉTERY I. szerkesztette *Scriptores Rerum Hungaricarum* I, 115). — Nem így a külföldi tudomány. Ott mindenki ma is azt tartja, hogy *Pest*-et bolgár-szlávok alapították és bolgár-szlávok nevezték el. SANDFELD—JENSEN „Die Sprachwissenschaft“ című kitűnő kis könyvében (Zweite, fast unveränderte Auflage. Leipzig und Berlin, 1923.) pl. ezt írja: „Auch in den Donauländern waren die Slawen einst weiter verbreitet als heute. *Pest* [lese: *Pescht*¹] ist von Haus aus eine slawische Stadt (vgl. bulg. *pešt* „Ofen“), und viele andere Ortsnamen zeigen, dass Ungarn und Rumänien früher von Slawen bewohnt waren“ (i. m. 172. §.). — MLADENOV ISTVÁN 1929-ben megjelent értékes „Geschichte der bulgarischen Sprache“ című művében (Berlin u. Leipzig) szintén azon a nézetet van, hogy *Pest* neve bolgár eredetű elnevezés (i. m. 63).²

¹ En írtam így át.

² TAMÁS LAJOS egyetemi tanár úr figyelmeztet, hogy *Pest* neve eredetéről hasonlóan nyilatkozott VAN WIJK MIKLÓS is: *Les langues slaves de l'unité à la pluralité*. Dijon, 1937. 35.

Ez a tanítás a külföldi tudományban annyira el van terjedve, hogy reá különböző elméleteket építettek és építenek. A cseh és a tót, s innen a többi nép nyelvtudományi irodalmában egyes tót nyelv hang- és alaktani sajátságokat épen azzal magyaráznak, hogy a tótok és a bolgár-szlávok, illetőleg a délszlávok a magyar honfoglalás előtt, tehát a IX. század vége előtt nyelvileg határosak voltak. Mikor pedig a honfoglaló magyarság e területeket elfoglalta, ezeknek a szlávoknak egy része a tótok közé menekülhetett, s innen a tót nyelv egy-két délszláv (bolgár-szláv is?) eredetű hang- és alaktani sajáttsága.

Ezt a tanítást hirdeti LIEWEHR FERDINÁND is 1933-ban megjelent „Einführung in die historische Grammatik der tschechischen Sprache“ című művében (Brünn). LIEWEHR a többi közt azt is vizsgálja, mi az oka, hogy a tótban a hím- és a semlegesnemű főnevek egyes instrumentális -om-ba végződik, tehát úgy, mint a szerbben, s miért nem -em-be, tehát úgy, mint a csehben és a lengyelben (vö. tót *had* 'kígyó', *hniezdo* 'fészek', instr. *hadom*, *hniezdom* ~ szerb *gadam*, *gniezdom*; de: cseh *hadem*, *hniezdem*, lengyel *gadem*, *gniazdem*). Ezt a kérdést már más kutatók is vizsgálták, így HLA VATY 1922-ben, KORÍNEK 1929-ben, s mind a ketten a tótok és a délszlávok (szerbek? bolgár-szlávok?) egykori egymás melletti lakásából magyarázták. LIEWEHR nézetükkel foglalkozva ezt írja: „Die Frage, ob oder inwieweit die Endung -om (gemeint ist slovakisch -om) etwa durch südslavische Volkssplitter, die durch irgendwelche Ereignisse, z. B. durch den Magyareneinfall von der Hauptmasse der südslavischen Stämme abgetrennt wurden und später im Slovakentum aufgingen, vermittelt worden sei, lässt sich bei dem Stande der heutigen Wissenschaft nicht entscheiden. Vermutungen über die Aufsaugung südslavischer Elemente durch das Slovakentum bei NIEDERLE, Slov. Star. 2, 358 und 3, 184, ZUBATY, Sborník Matice Slov. I, 35 f., N. VAN WIJK, Revue des études slaves 4, 14 und anderen. Für die Annahme, dass die Südslaven vor dem Magyareneinfall bis an das slovakische Sprachgebiet herangereicht haben, sprechen mehrere Umstände. So weist z. B. der Name *Budapest*, dessen zweiter Bestandteil sich mit abg. *pešto* 'Ofen' deckt, darauf hin, dass wenigstens einige Zeit hindurch im Gebiet der nachmaligen Hauptstadt Bulgaren gesessen sind“ (i. m. 155).¹

Nem célo-m a tót -om instrumentális keletkezésével foglalkozni, a keletkezéséről adott fenti magyarázatot azonban alapjában elhibázottnak tartom. A magyar honfoglalás a IX. század legvégén történt. Hát a mai tót állapot az -om instru-

¹ En ritkítottam.

mentálisnál megvolt már a X. században? Azután meg a fentiek szerint *Pest* bolgár-szláv név, s mégis nem a bolgár-szláv, hanem a szerb névragozás hatott volna a tóra, de ott is csak a hím- és a semlegesnemű főneveknél, mert hiszen a nőnemű *-a* töveknél a tóban *-ou* a rag, holott a szerbben ott is *-om* van (vö. tót *kozou* 'kecskével': szerb *kôzôm*). Hát a szerb mai ragozás így volt a X. században is? S miért hallgatják el a tót, cseh, német stb. tudósok, hogy hiszen *-om* a hím- és semlegesnemű főnevek egyes instrumentális az alsó-szorbban is (vö. *nanom* 'atyával', *stowom* 'szóval'). Ez is délszláv keveredés? — De ismétlem, nem célolok a tót *-om* instrumentális eredetével foglalkoznom, egyedüli célokom, hogy a külföldi és a még kételkedő hazai tudósokat is meggyőzzem, hogy *Pest* neve magyar eredetű elnevezés, ahogy magyar eredetű elnevezés *Buda* is. S mert a külföld meggyőzése is a célokom, értekezésemet megjelentetem idegen nyelven. Közlöm azonban magyarul is. Bizonyításomban ugyanis van egy-két újabb szempont, egy-két újabb adat, s a végső eredményben, a *Pest* városa nevében rejlő *pest* köznév értelmezésében is van eddig vallott felfogásomtól kisebb fokú eltérés. *Pest* köznévünk ugyanis nemcsak 'kemence'-t jelentett és jelent, hanem földrajzi neveink s más régi adataink tanúsága szerint 'verem → barlang → hegy, kőszikla' értelme is volt.

A magára álló *pest* 'kemence' köznévre ezek az adataim vannak: 1557: „Az meez egetes egy *pestwél* tyz forint“ (I. OklSz.) | 1586: „*pesth* 'téglaégető kemence“ (I. SALAMON, Budapest története II, 132) | XVIII. sz.: „a *pes* megett ülő fiaink“ (Nyr. II, 224); „a *Pest* alá lapuló apró posdékók (Nyr. II, 224); ugyanez: „a *Pest* ala lapult apro poshagyékók“ (Nyr. II, 225); székely nyj. | 1792: „*pest*: kementze, mely alatt tüzelnek. A' *pest* megé vetették. *Pest* allya: kementze allya“ (SzD., Kisdéd Szótár; a *pest* szót csillaggal jelöli, tehát [székely] tájszónak mondja) | 1847: „Mártha talán a *pest* mögett gugadoz“ Kemény Zsigmond: Gyulai Pál (Nyr. XXVI, 504) | 1862: „a... *pest* tüze sustorékolt“ Kemény Zsigmond: Zord idő (az akadémiai nagyszótár gyűjtésében) | XX. század: „Peti egyszerre csak felkiáltott: — Ni *pest*, *pest*, *pest*! Megállította a kocsit... Az udvaron egy domboshátú sütő kemence volt. Peti odarohant, körülölelte a kementét“ Szabó Dezső: Csodálatos élet II, 73—74 (az akadémiai nagyszótár gyűjtésében) | 1897—1901: „*pest*: kemence (a székelyeknél: nagyterjedelmű és két oldalt alul nyílt szobai fűtő kemence... *pest-alja*, *pest-mege*...“ (MTsz.) (rajzát I. M. Nemz. Múz. Néprajzi Oszt. Ért. 1932: 77) | CzF. és MTsz. szerint a XIX. század első felében a *pest* 'kemence' jelentésben megvolt a nyitra-völgyi magyar nyelvjárásban is; talán ma is használatos.

Ezekből az adatokból az derül ki, hogy a magyar *pest* általában 'kemence'-t jelentett és jelent, közelebbről: 'sütő-, fűtő-, mészégető-, tégláégető-kemence'-t.

Van azonban a magára álló *pest* köznévre a régi nyelvből olyan adatunk is, amely szerint a *pest* a. m. 'fovea, verem': 1401: „Quandam foueam *Meses pesth* [olv. *meszes pest*] dictam“ (I. OklSz.); egy 1222. évi adat ezt mondja: „Uadit ad foueam que uocatur *Mez werum*“ (OklSz.).

Sokkal több adatunk van a *pest* szóra összetételekben. Csakhogy ezek az összetételek mind tulajdonnevek. Hogy azonban a tulajdonnév ugyanilyen előbbi köznévből való, kétségtelen. Felsorolom először azokat az összetételeket, amelyekben *pest* az összetétel utótagja. Négy ilyen összetétel van: A) *Mészpest*; B) *Munuhpest*; C) *Köpest*; D) *Büdöspest*.

A) *Mészpest* összetett szavunk előtagja: *mész* 'calx, Kalk', az utótag *pest* 'fornax, Ofen; fovea, Grube'.

a) Adatok a régi nyelvből, közülök egy ma is használt helynév: 1. Nyitra megye *Atrak* (tótul *Otrokovce*) község határában: 1406: „Quandam fornacem cementi Antiquam et inveteratam pro meta dicte possessionis Tessen demonstrassent et asseruissent eandem metam quam wlgó *Mezpest* apellassent“ (HazOkm. I, 300, id. OklSz. is). A hely ma e néven ismeretlen. — 2. Vas megyében van egy (ma elcsatolt) község, melynek német neve a XVI. század óta *Kalch* (I. LIPSZKY, Rep., SCHWARTZ E., A nyugatmagyarországi német helységnevek 238); nyilván ez volt a XVI. századtól a XIX. század második feléig a magyar név is, amikor is *Mészvölgy* lett a magyar név, s *Kalch* maradt a német. Ennek a községnek a XIV—XVI. században *Mészpest* volt a magyar neve; -vö. 1387: *Mezpesth* (CSÁNKI II, 775) | 1548: *Meszpest* (SCHWARTZ E. i. m.) | 1549: *Meespesth* (SCHWARTZ E. i. m.). — 3. Zemplén megyében van egy (ma elcsatolt) község, melynek mai magyar neve *Mészpest* (Hnt. 1937.), tót neve meg *Kucany* (Lex. 1773.; Miestopis Slovenska). A falu régebbi magyar nevére ezek az adataim: 1335: „Locum *Mezpesth*“ (OklSz.) | 1374: „Ad possessiones ipsorum Imbregh et *Mezpest* vocatas“ (OklSz.) | 1405: „Possessionibus Kerezthwr et *Mezpest* vocatis“ (OklSz.) | 1438: *Mezpesth* (CSÁNKI I, 356) | 1444: *Neezpesth* (i. h.) | 1448: „In possessionibus Jeztreb, Zywrneg, *Mezpesth*“ (OklSz.) | 1773: *Nézpest* (Lex. 1773.) | 1808: „*Néspet* aliis *Nezpest*“ (LIPSZKY, Rep.) | XIX. századi osztrák-magyar katonai térkép: *Mészpest*. — 4. Nagyküküllő megyében Fehéregyháza – Segesvár vidékén, a Bun és Szásznádas közti területen egy 1301-ből való oklevél említ egy *Meeznestpataka* nevű folyóvizet. Bizonyos, hogy e szó helyesen: *Meezpestpataka*, azaz *Mészpestpataka*. Az oklevél ezt írja: „In eodem birch (értsd: bérc) tendendo usque ad metam quae est in birch super *Meeznestpataka*, qui dividit ipsam terram Bwn ab terra Nadas“ (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 220). Bun és Nadas közt volt tehát egy *Mészpestpataka* nevű folyóvíz; ma e néven ismeretlen ez a patak. Az összetétel előtagja

Mészpest. A folyóvíz nevére vö. 1337-ből: „Inferiori parte *pestpotoka* circa fluvium *Kyrtus*“ (MNy. X, 280). *Kyrtus* = a mai Kürtös, amely Nógrád és Hont megye határterületén Szelestényen alul az Ipolyba jobbfelől szakad (l. ORTVAY, Vízr.; ŠMILAUER, Vodopis 368) | 1264/1324: „Ad rivulum *Kemenchepataka*“ (Oklsz.) | 1358/1359: „in ripa rivuli *Kemenche* nominati“ (MNy. XVI, 38) | 1453: „aquam *Kemenczepathaka*“ (Oklsz.) (Abaújtorna m.). Lásd a *b*) csoportban 3. alatt a *Mészpestkút* nevet is.

b) Adatok a mai nyelvből: 1. Borsod megyében Diósgyőr határában van *Mészpest* nevű rész (Nyr. XI, 336; innen id. Nyr. XL, 304). — 2. Heves megyében Gyöngyöspata határában, Meggyes nevű terület szomszédságában van *Mészpest* nevű terület is (l. VIGYÁZÓ J. és HORN K. LAJOS, Mátra-térkép. Bp., 1929.; ugyane nevet ugyanerről a területről az osztrák-magyar katonai térkép 14. XXI. [1:75000-es] lapjáról idézi HEFTY GYULA is: Nyr. XL, 304). — 3. Kolozs megye Sztána nevű községének határnevei közt JANKÓ JÁNOS „Kalotaszeg magyar népe“ című művében idéz egy *Mészpestkút* helyet (i. m. 17 és Nyr. XL, 304). Minthogy az összetétel előtagja *Mészpest*, valószínű, hogy *Mészpest* a. m. 'mészégető kemence'. Megjegyzem, hogy JANKÓ JÁNOS i. művében Jegénye község területéről, úgyszintén Magyar-Bikaléről közöl egy-egy *Mészkemence* határrészt (i. m. 13 és 16). Lásd fentebb az *a*) csoportban a 4. szám alatti *Mészpestpataka* adatot. — Az 1—3. alatt felsorolt határnevekre a XIX. század második felénel régebb adataim nincsenek.

Nem lehet kétséges, hogy az idézett *Mészpest* helynevek 'fornax calcaria, Kalkofen', esetleg 'fovea calcis, Kalkgrube' jelentésű *mészpest* köznévből valók.

B) Munuhpest. Erre az összetételre egy adatunk van: 1266/1283: „Perueniet usque ad aquam Turuch sub rupe *Munuhpest* vocata“ (Oklsz.). Az „aqua Turuch“ a Gömör megyében a Sajóba szakadó *Turóc* folyó, a *Munuhpest* meg e folyó partján fekvő 'kőszikla. kőszál', amely ma e néven ismeretlen. Kétségtelen, hogy *Munuhpest* alárendelő összetétel, benne *pest* a. m. 'kőszikla, kőszál'. E jelentésről alább a *Köpest* összetételnél még szólni fogok. Mi azonban az összetétel előtagja? Megfejtésére két magyarázatot kockáztatok meg. — A *Munuh* lehet egy kihalt magyar *munuh*, ebből *monoh* 'barát, monachus' jelentésű köznévi mása; ez a **munuh* > **monoh* a német *Mönch*, kfn. *münich*, ófn. *munih* > *münih* átvétele. Erre a feltevésre a következő régi adat bátorított: 1449: Terre Symonremethefeldewaliter *Monohfeldew* vocato“ (Oklsz.) (itt a forrás „Körmend II/8, Monachfölda 79“ jelzéssel, az adat tehát vasmegyei; vö. 1365: *Monakfalva* Vas m. CSÁNKI II, 717, 777). Arra meg, hogy a német *munih* > *münich* > *mönch*

a magyar helynevekben *munuh* > *monoh* > *monó* lett, több példánk van. A mosonmegyei *Barátfalu* 1345-ben *Olsoumunuh-uduo r*, 1429-ben *Monohudwar* (CSÁNKI III, 683). A falu német és latin nevei: 1410: *Minichhoff* | 1473: *Munichhof* | 1487: *Mynychhof* (CSÁNKI III, 683) | 1808: *Münichhof* (LIPSZKY, Rep.) | mai neve: *Mönchhof* (l. SCHWARTZ E., Nymg. hn. 119) | 1324: „*Possessio curie monachorum*“ (CSÁNKI III, 683). — A sopronmegyei *Malomháza* németül *Münichhof* (LIPSZKY, Rep.) ~ nyelvj. *minihouf* (SCHWARTZ i. m. 118), régen „*Dorff Munichhof*“, „*Possessio Minichhoff*“ (CSÁNKI III, 619). Magyar neve egykor *Monahháza*, *Monaháza*, *Monóháza* is volt, s ebben a *Monah-*, *Monó-* a német *Munich-* mása (l. CSÁNKI III, 619, MELICH J.: MNy. VI, 242; *Monaháza* lehet *Mónaháza* < *Molnaháza* is, ahol *molna* a. m. 'malom'). — S mintha a *munuh* szó Gömör megyében egykor nem lett volna ismeretlen. A XV. században Jolsva várához tartozott egy *Monóréte* (CSÁNKI I, 142) nevű hely; nevének első tagja lehet *Monoh* < *Munuh* mása (róla s a *Monosza* stb. nevekről PAIS: MNy. VIII, 398—9). — Lehet a *Munuh* > *Monoh* hasonló személynév mása, de *Monoch* személynév magyar nyelvi használatára nincsen példám. Kálmán királyunk galíciai orosz hadjáratában (1099.) harcolt ellenünk *Monoch* nevű orosz földi kún is (l. SZENTPÉTERY, *Scriptores Rerum Hungaricarum* I, 425; JAKUBOVICH: MNy. XXI, 26; PAULER, *A m. nemz. tört.* I, 205); így feltehető, hogy *Monoch* nevű kunok a magyarországiak közt is lehettek, minderre azonban nincsen példa. — Azt tartom tehát, hogy az 1266/1283-ból való gömörmegyei „*rupes Munuhpest*“ a. m. 'Baráthegy' vagy talán inkább 'Remetehegy' (vö. a *Remetehegy* névre régi adatokat *remete* al. OklSz.).

C) *Kőpest* összetett szavunk előtagja *kő* 'lapis, Stein; saxum, Fels', az utótag meg *pest* 'kemence, fornax' — 'fovea, Grube' — 'kőszikla, kőszál, saxum, rupes, Fels'.

a) Adatok a régi nyelvből: 1. Esztergom megyében: 1340/1377: „*in quodam monte kwpesth vocato*“ (MNy. X, 280). — 2. Veszprém megyében: 1383: „*Sub quodam monte Kupesth vocato*“ (OklSz. *kő* és *pest* al.; id. Nyr. XL, 304 is).

3. Van még egy régi adatom, amelyben *Kőpest* alárendelő összetétel előtagja. Az adat *Kőpestbánya*. A hely Torda megyében Aranyosbánya területén feküdt. Vö. 1315, 1377: „*Possessio Kwpes Banya* circa Aranyas existens“ (CSÁNKI V, 716) | 1370, 1384, 1385, 1391: *Possessio Kwpesth Banya, Kwpesth Banya, Kwpesthbanya* (CSÁNKI i. h.). — CSÁNKI (V, 717) azt a kérdést is vizsgálja, vajjon *Kőpestbánya* nem azonos-e *Aranyosbánya*-val, máskép *Offenbánya*-val. *Kőpestbánya* a XIV. században a Toroszkai családé. A család 1391-ben pört indított Aranyosbányáért, s az iratok alapján CSÁNKI ezt írja: Az „*adatokból* azt vélem kiolvashatni, hogy a *Torosz-*

kaik *Köpestbányát*, bár helytelenül, Aranyasbányával, vagyis *Offenbányával* azonosították, holott a *Köpestbánya* nevű birtokuk valószínűleg e bányavidéknek csupán részeire terjedt ki, s abba most újra beolvadván, ettől fogva régi nevét is elvesztette. Nekem úgy látszik, mintha az *Offenbánya* és *Köpestbánya* elnevezés között szoros kapcsolat volna (l. erről alább), s ezért Csánki óvatosan megfogalmazott véleményét még ebben a formájában sem lehet feltétlenül elfogadni.

b) Adat a mai nyelvből: 1. Csík megyében Szentdomokos határában van *Köpest* nevű rész (Nyr. XXXIX, 40, XL, 304). Az adat közlője nem mondja, mi ez a *Köpest*. Hegy? erdő? stb.

D) *Büdöspes*t. Az összetétel előtagja: *büdös* 'stinkend, foetidus, putidus', az utótag *pest* 'kemence → verem → barlang'. Az összetételre csak a mai nyelvből van adatom:

1. Borsod megyében Hámor határában van egy *Büdöspes*t nevű barlang (l. Barlangkutatás IV, 185—9; a torjai *Büdösbarlang* nevében *büdös* értelmére vö. *büdöskő* 'Schwefel, sulphur').

Alárendelő összetételekben *pest* előfordul az összetételek előtagjaként is. Két ilyen összetételelem van: A) *Pestkő* > *Peskő*; B) *Pesthegy*. Adataim ezek:

a) A régi nyelvből: 1. 1391: „Ad vnum montem *Pestku* vocatum“ (OkI Sz.). Hogy e hegy hol feküdt, s mi a neve ma, nem kutattam utána.

b) A mai nyelvből: 1. Hegyalján a Nyr. XL, 304 szerint egy 'erdős hegy' neve *Pesthegy*. Minthogy hazánkban több *Hegyalja* van (vö. LIPSZKY, Rep.), s a Nyr. XL, 304 ezt az adatot Nyr. IV, 191-ről idézi, ahol azonban az adatot nem találom, azért *Pesthegy* közelebbi fekvését nem kutathattam ki.¹ — 2. Komárom megyében Tarján táján egy hegynek *Peskő* a neve (Nyr. XVI, 288 és a nagyobb térképeken). A Nyr. XL, 304 szerint német neve *Markofen*. A magyar *Pes(t)kő* összetételben *kő* a. m. 'hegy, mons'. Hogy az előtag *pest* köznevünk melyik jelentését őrzi, azt nem tudom. BÁTKY ZSIGMOND (MNY. XXIII, 218) szerint *Peskő* < **Pestkő* „aligha azt jelenti, hogy *pest* alakú szikla, hanem amelyikből *pestet* [értsd: kemencét] lehet építeni“. — 3. Borsod megyében Répáshuta és Apátfalva közt van *Peskő* nevű hegy s ugyanott *Peskő-barlang* (l. A m. kir. Földtani Intézet évkönyve XXX, 10).

*

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a magyarban a *pest* nyelvjárásokban ma is használt köznévi, a régi nyelvben pedig

¹ BÁTKY Zs. közölte velem, hogy az adat a Nyr. V, 191 lapján van közölve. E szerint *Pesthegy* Zemplén megyében Erdőbényé határában fekszik.

különösen kiterjedten jelentkezik. Magára állva is, összetételekben is a magyar nyelvterület minden részéből sok adatunk van rá. *Mészpest, Köpest, Köpestbánya, Köpestpataka, Búdöspeszt, Pesthegy, Pestkö* összetételeket, elnevezéseket másnak mint magyarnak nem is lehet magyarázni. De ha összetételekben *pest* más mint magyar köznévi nem lehet, miért ne válhatott volna az egyszerű magára álló magyar *pest* köznévből magyar eredetű tulajdonnév, úgy ahogy pl. *kemence* 'Ofen' köznévünkéből is vannak *Kemence*, vagy ahogy a szintén bolgár-szláv eredetű *palota* köznévünkéből is vannak *Palota* nevű helyeink.

Vált is, s nem is egy helyen. Az idevonatkozó *pest*-ből lett *Pest*-ek a következők:

1. A *Budapest* nevében levő *pest*. 1872-ben egyesítette a magyar törvényhozás a Duna jobbpartján fekvő Ó-Buda mezővárost, Buda sz. kir. várost, a Duna balpartján fekvő Pest sz. kir. várost és az ugyanitt fekvő Margitszigetet egy törvényhatósági várossá (l. az 1872. évi XXXVI. tc.), s az így négy részből egyesített városnak *Buda-Pest* lett a neve. Kezdetben a város nevét *Buda-Pest*-nek írták; ma *Budapest*-nek írjuk. *Pest* nevére sok adatunk van.

A legrégebbe ezek: X. század vége: „Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur *Pest*, in perpetuum concessit“ (SZENTPÉTERY, *Scriptores Rerum Hungaricarum* I, 115) || XI. század: Vita s. Gerardi (ed. ST. ENDLICHER, *MonÁrp.* 19. §.) „in ciuitate *Pest*“ | 20. §.: „ad portum *Pest*“ | 21. §.: „in *Pest*“ | 22. §.: „ad portum *Pestiensem*“ || Chron. Pictum Vindob. (ed. MFLOR. II, 155—6): „ad portum qui uulgo dicitur *Pesth* . . . uersus portum Danubii in *Pesth*“ || XII. század: 1148/1291: „Tributum fori Geycha et tributum portus *pest* et Kerepes nauium eciam cum vino siue cum Salibus ascendencium“ (OkI Sz.) || sok más későbbi adat KOVÁCS, Ind., CSÁNKI I, 22—4, Roge-rius: *Carm. mis. stb.*

A hely nevének eredete szempontjából fontos, hogy a Duna balpartján fekvő *Pest*-nek, tehát a mai *Pest*-nek német neve *Ofen* volt. Adataim erre: 1211: „Gertrud magyar királyné eljegyzésként alig kikerült négyéves leánykáját, a később szentek közé sorozott Erzsébetet a thüringeni gazdag határgrófnak. Az ünnepély Pesten ment végbe: . . . copulatio nuptiarum celebratur Ungariae in ciuitate *Ovena*“ (PERTZ, *MG. S.* XVII, 331; idézetem SALAMON, Bp. tört. II, 128-ból való). — 1217-ben Budát (= mai Ó-Budát) még senki sem nevezte *Ofen*-nek; az *Pest*-nek volt a német neve (l. PAULER, M. nemz. tört. II^a, 500). — 1236: „Wernher, civis de *Oven*“ (KOVÁCS, Ind.); ugyanő 1236: „Wernher civis de *Pest*“ (KOVÁCS, Ind.) (mindkét

adatra I. SALAMON, Bp. tört. II, 129). — 1237-ből „(magister A.) plebanus de *Oven*“ (KOVÁCS, Ind.); ugyanő 1235—1241: „magistro A. plebano de *Pest*“ (KOVÁCS, Ind.) (mind a két adatra I. SALAMON i. h.).

Pest-nek ez az *Ofen* neve idővel kiment a használatból. Ma, s régóta van ez így, *Buda* = *Ofen*, *Ó-Buda* = *Alt-Ofen*. Nem könnyű a változást megmagyarázni. Van azonban egy nyom, amelyen el lehet indulni. A mai Várhegy (= a mai Buda) egykor *Mons novus Pestiensis*. Ha mármost elfogadjuk PAIS DEZSŐ tetszetős feltevését, hogy a régi adatokbeli *portus Pest* tulajdonképen rév, s így lehetett két *Pest* a Duna két partján a révfőknél, akkor érthető a *Novus mons Pestiensis*, s érthető a magyar *Buda* = német *Ofen* neve is (I. PAIS, Magyar Anonymus 134; Uő.: SZENTPÉTERY, *Scriptores Rerum Hungaricarum* I, 115). Lásd még alább is SALAMON FERENC magyarázatát.

2. Bács-Bodrog megyében a XV—XVI. században a mai Ó- és Új-Palánka helyén feküdt egy város, melynek *Pest* volt a neve. Vö. 1486: „Oppidum *Pesth* ex opposito civitatis Wylak“ | 1520: *Pesth* | 1596: *Pest* (CSÁNKI II, 138). — 3. Szerém megyében a mai *Ilok*: ó-magyar *Ujlak* mellett a XVI. században volt egy *Pest* nevű hely, mely Ujlakkal egybeolvadt. Vö. 1519: „Blasius Deak de *Wylakpesth*“ (CSÁNKI II, 138; állítólag a nem messze fekvő *Neštin* helyén is lett volna *Pest* nevű hely, de az CSÁNKI i. h. szerint valószínűtlen). — 4. Háromszék megyében Kovásznán „... balról egy kies hegykebel tárja fel festői virányait, egy hegykebel, melynek egyik előfokát a ... Szélkapu, másik előfokát *Pest* alkotja. *Pest*-nek a fennebb leírt Kópaszhegynek hátulsó vagy keleti bütüjét nevezik.“ (ORBÁN B., Székelyföld III, 154, id. Nyr. XL, 304 is.)

Úgy látszik, *pest* köznevünknek **pestes* származéka is volt. Erre *Pestes* nevű helyeink alapján következtetünk. E *Pestes*-ek közül a legrégebbek a hunyadmegyei *Al-* és *Felpestes*; adatok reájuk 1302-től (I. CSÁNKI V, 122). Más *Pestes*-ekre I. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI II, 56, 85, HEFTY: Nyr. XL, 304, BÁTKY Zs.: MNy. XXIII, 218, MILLEKER, Délmg. középkori földrajza. Mint-hogy azonban a köznévi **pestes*-re egyetlen-egy adatunk sincsen, a helynevekben levő *pestes* pontosabb jelentését sem tudjuk megállapítani (az -s képző jelentésére vö. *kő* : *köves*, *hatalom* : *hatalmas*, *asztal* : *asztalos*). Fel kellett azonban említenem *Pestes* helyneveinket is, mert ezek is, miként a *Mészpest*, *Kőpest* stb. összetételek, csakis magyar eredetű elnevezések lehetnek.

*

Hátra van még, hogy a tulajdonneveket is figyelembevéve megállapítsam *pest* köznevünk valamennyi jelentését. Már fen-

tebb is jeleztem, hogy *pest* köznevünk nemcsak 'kemence', hanem 'verem' → 'barlang' → 'hegy, kőszál, kőszikla' jelentésben is előfordul. A 'kemence' és 'verem' jelentésre fentebb példát is idéztem.

Tudjuk, hogy *pest* köznevünk bolgár-szláv nyelvi átvétel. Az ó-egyh. szláv (ó-bolgár-szláv) nyelvemlékekben *pešt*-nek ezek a jelentései vannak: a) 'κλίβανος, φούρνος, Backofen'; b) 'κάμνος, általában kemence'; c) 'σπήλαιον, spelunca, Grotte, Höhle' (vö. Cod. Zogr., Mar., Assem., Sav. Kn. [Máté VI. 30., XIII. 42., 50., Luk. XII. 28., Ján. XI. 38.], Psalt. Sin. [20 : 10], Euch. Sin. [SŁOŃSKI Indexe alapján], Cod. Supr. [MEYER K. H., Altk. gr. Wb. alapján], JAGIĆ, Zur Entst. 292, 528, 536). Az egyházi szláv emlékekben ezenfelül: d) 'ὄρος, mons' (MIKL., LexPal.). — A mai bolgárban *pešt* 'Backofen', míg a σπήλαιον 'Höhle, Grotte' *pešt*era, egy szó, amely ilyen jelentésben az ó-bolgár-szláv emlékekben is előfordul (l. JAGIĆ, Entst. 536, WEIG.—DOR., MIČ.—LAVR. stb.). *Pešt*era nevű helyek vannak Bulgáriában (l. ČANKOV, Geogr. řečník). Az erdélyi *Pestere* nevű helyek (LIPSZKY, Rep.) az oláhból valók; vö. oláh *pešt*era, *pešt*ere 'grotte, antre, caverne' (DAMÉ). Az oláh szó bolgár-szláv jövevény. — A szerbben és a horvátban *peč* 1. 'fornax, Backofen'; 2. 'spelunca, caverna; Höhle, Grotte'. E 2. jelentésre adatok a XIII. század óta vannak. Szerb és horvát területen több *Peč* nevű hely: város (ilyen *Ipek*), falu van (l. HAKSZ.). — A szlovénban *peč* 1. 'fornax, Ofen'; 2. 'Stein, Fels, Felsenstück, Felsengegend' (PLET., sok adat). LESSIAK (Die kärntnischen Stationsnamen 76) szerint a karintiai *Pöckau* község neve ó-szlovén *Pečah* (többes loc.) mása, a *peč* a. m. 'Felshöhle, Felswand', s a helynév értelme: „Leute, die in oder in der Nähe von Höhlen, Felswänden hausen“. — Az ó-egyh. szláv, bolgár-szláv *pešt*-nek megfelelő tót *pec*, cseh *pec*, lengyel *piec*, orosz *peč* mindenütt csak 'kemence' jelentésű; 'barlang, verem, kőszikla' jelentésű *pec* : *piec* : *peč* egyik nyelvből sem mutatható ki (de vö. mai orosz *pečka* 'unbedeutender östlicher Grubenbau', a bányászatban, PAWL.),

Ezek után előáll a kérdés, vajjon az ó-egyh. szláv (ó-bolgár-szláv) *pešt*, szerb és horvát *peč*, szlovén *peč* 'spelunca, Höhle, Fels' jelentése önálló, különnyelvi vagy pedig közös ős-délszláv jelentésfejlődés-e. Az a meggyőződésem, hogy különnyelvi fejlődés. A jelentésfejlődést a horvát Akadémia nagyszótára is próbálta magyarázni, s azt írja, hogy az egykori embereknek 'kemencé'-ül bármely 'verem, barlang' szolgálhatott, s illyent bármely partba, halomba, hegybe lehetett vájni, ki lehetett ásni. Innen a jelentésfejlődés.

A különnyelvi fejlődés mellett felhozom, hogy hasonló jelentésfejlődés van a német *Ofen* 'kemence' szóban is. Bajor-osztrák nyelvjárásokban ugyanis az *Ofen*, alakv.: *Offen* (GRIMM,

DWb.) 'Felsenhöhle, durchklüftetes Felsstück, Felswand' jelentésben is előfordul. E jelentésére adataink Bajorországból Berchtesgadenből, Salzburgból és Karintiából vannak. Vö. „die bair. östr. Gebirgsmundart kennt *Ofen* auch in der übertragenen Bedeutung Felsenhöhle, durchklüftetes Felsstück, plur. die *Öfen*, wild durcheinander liegende Felstrümmen“ (GRIMM, DWb.) | „kärntnische Namen . . . Weisse Wand, *Weissofen* (Ofen = Felswand) . . .“ (LESSIAK, Die Kärntnischen Stationsnamen 56, fentebb a *Pöckau*-nál mondottakat is). Az *Ofen* e jelentésére I. SCHMELLER I, 33 is.

Az osztrák-bajor *Ofen*, alakv.: *Offen* e jelentését kell keresnünk az erdélyi *Aranyasbánya* másik magyar nevében, az *Offenbánya* névben. Sok adatunk van e névre a XIV. század óta; 1325-től: *Offenbanya*, *Offonbanya*, *Offombanya*, *Ophen bania* stb. írott alakok (CSÁNKI V, 679–80; OklSz. *bánya* al.). Ez a magyar *Offenbánya* név a német *Offenberg* (KISCH, VglWb., Nordsieb. Namenbuch), *Offenburg* (LIPSZKY, Rep.) alapján keletkezett. A német névre 1325 óta vannak adataink; vö. 1325: „Civitas *Onumberg* seu Aranyasbanya“ (CSÁNKI V, 679) | 1532: *Ofenberg* (Honterus térképén stb.) (I. CSÁNKI i. h., KISCH i. m.). Azt hiszem mármost, hogy a német *Offenberg* az ó-magyar *Kőpest* alapján keletkezett. Említettem fentebb, hogy a XIV. században e vidéken *Kőpestbánya* nevű hely volt (az első adat 1315-ből, l. fentebb), s hogy a XV. században a Toroszkaiak pörükben *Kőpestbányá*-t azonosították *Offenbányá*-val: *Aranyasbányá*-val. A *Kőpest* = *Offenberg* az azonosság mellett látszik szólni.

Amint a német *Ofen* 'Felsenhöhle, durchklüftetes Felsstück, Felswand' jelentése önálló jelentésfejlődés, azonképen önálló magyar jelentésfejlődésnek tartom a magyar *pest* 'kemence' többi jelentését. A bolgár-szláv *pešt* nyelvünkbe 'sütő, főző tűzhely, kemence' jelentésben jött át. A további jelentésfejlődést én is úgy képzelem, ahogy a horvát Akadémia nagyszótára a szerb és horvát *péc* 'kemence' hasonló jelentéseinek fejlődését. A kezdetleges 'sütő, főző tűzhely' földbe, partba, halomba, hegybe vájt 'verem, üreg, fovea', ebből azután általában 'verem → barlang → hegy, kőszál, kőszikla'. Érdekes megemlítenem, hogy János evangéliumának XI. 38. versében a *σηλαιον*-t, amely itt sírhelyet jelent, az ó-egyh. szláv emlékek *pešt* szóval fordítják (vö. pl. „pride kъ grobu bē ze *pešt* i kamenъ naležaaše na ňei“ Cod. Zogr.). A Vulgatában *spelunca* a szó, vö. Ján. XI. 38.: „uenit ad monumentum. Erat autem *spelunca* et lapis superpositus erat ei.“ Ezt a *spelunca* szót, amely itt sírhelyet jelent, a mi emlékeink így fordítják: DöbrK. 490: „lőve az az sirhez vala kedog *verem*. es kŕ vala raia teven“ = WinklK. 325: *veróm* = MünchK. Ján. XI. 38.: *a' barlang* = JordK. Ján. XI. 38.: *egy Barlangh* =

ErsK. 76: „wala kedigh az koporso egy *keu zalba* (olv. *kőszálba*). Es nagy kw teetetõth wala az koporsonak aytayara“. — *Verem—barlang—kőszál* egy és ugyanazon jelentésű szavak e helyeken, s ezzel általában *pest* szavunknak magyar nyelvi 'tűzhely, kemence' jelentéséből való 'verem → barlang → kőszál, hegy, kőszikla' jelentésfejlődése szerintem teljesen érthető.

*

A kifejtettek után nem kétséges, hogy egyetlen egy *Pest*, egyetlen egy *Mészpest*, *Kőpest*, *Munuhpest*, *Büdöspeszt*, *Pesthegy*, *Pestkő* helyünket, hegyünket nem a bolgár-szlávok nevezték el, hanem mi magunk. A *Budapest* nevében levő *Pest*-nél csak az lehet vitás, vajjon a magyar *pest* 'kemence', vagy pedig a magyar *pest* 'verem, barlang, kőszál, kőszikla, hegy' jelentése szolgált-e az elnevezés alapjául. Mind a két felfogás érvekkel támogatható, s a német *Ofen* elnevezés is mind a két felfogást támogatja. SALAMON FERENC, Bp. tört. II, 131—2 azt tartotta, hogy (bolgár) szlávok nevezték volna el Szent Gellért-hegyét *Pešt*-nek, s így a melléte való rév lett *pesti rév* = *Pest*. A németek a magyarból fordították a maguk *Ofen*-jét. Ha a „portus *Pest*“ Szent Gellért hegyénél, ami kevésbé valószínű, vagy kissé feljebb a Várhegy táján volt, ami *Pest* egykori fekvése miatt valószínűbb,¹ akkor *Pest* nevünk eredhet a 'hegy, kőszikla, kőszál' jelentésű magyar *pest* köznévből, én azonban most is hajlandóbb vagyok a 'kemence' jelentésű magyar *pest*-et látni *Pest*-ünk nevében, s ezt látom a bácsbodrogmegyei ó-magyar *Pest* és a szerémségi *Ujlakpest* helynevekben is. — *Budapest* nevééről még csak annyit jegyzek meg, hogy *Buda* is magyar eredetű elnevezés, mégpedig *Buda* személynévből, amire a többi közt a tót *Budin* (értsd: 'Buddá-é') is mutat (l. GOMBOCZ—MELICH, EtSz. *Buda* al.).

Az elmondottakkal, azt hiszem, sikerült meggyőzőnm tudós társaimat, hogy *Pest*-et, miként a tőle nem messze fekvő (Rákos-) *Palotá*-t a magyarok nevezték el századok folyamán a nyelvükbe a bolgár-szlávból került *pest*, illetőleg *palota* köznévvvel. A *Pest* = *Ofen* elnevezés is csak úgy érthető, ha feltesszük, hogy a magyarok nyelvében élt a *pest* köznévv, ahogy élt a németek nyelvében az *Ofen* köznévv. Az elnevezés is, a fordítás is csak így érthető.

MELICH JÁNOS.

¹ Vö. Rogerius: Carm. mis. ed. MFL. IV, 57: „in magna et ditissima teutonica villa, quae *Pesth* dicitur, Budae opposita ex altera parte Danubii“. — Ez csak a Várhegyen levő Budára vonatkozhatik. Talán a NAGY LAJOS által az eskütéri hídnál végzett ásások is ezt igazolják. NAGY LAJOS szerint a X. sz.-i *Pest* vára a 294-ben épült római castellum helyén állott (neve ? talán *Contra Acinco* volt). L. mind erre NAGY L., *Pest* város eredete: Tanulmányok Budapest multjából. III. Bp., 1934. 8, 14—6; Uő., *Pannonia sacra*: Szent István-émlékkönyv. Bp., 1938. I, 66, 148.